

Література

1. Ємельяненко Л. М. Соціальний капітал нації: методологічні проблеми дослідження сфер економічної взаємодії / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко // Український соціум. — 2009. — № 3(30). — С. 72—82.
2. Ємельяненко Л. М. Методологія дослідження проблем якості життя населення в контексті взаємодії соціального капіталу та інноваційної економіки / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко // Зайнятість та ринок праці. — 2010. — Вип. 23. — С. 19—48.
3. Словарь современной экономической теории Макмиллана. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 608 с.
4. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь // МЭиМО. — 1995. — № 4. — С. 65—69.
5. Фукуяма Ф. Социальный капитал // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона, С. Хантингтона. — М., 2002. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/index.htm>.
6. Davis, L., North, D. Institutional Change and American Economic Growth. — Cambridge, 1971. — P. 5—6.
7. Уильямсон О. Сравнение альтернативных подходов к анализу экономических организаций // Уроки организации бизнеса / Под ред. А. А. Демина, В. С. Каткало. — СПб.: Лениздат, 1994. — С. 51—62.
8. Шевченко В. А. Институциональный механизм системной нестабильности экономики / В. А. Шевченко. — СПб.: Знание, 1999. — 91 с.

Статтю подано до редакції 16.06.2012 р.

УДК 331.101.26

В. А. Єрмоленко, канд. екон. наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет

ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦЯ»

АНОТАЦІЯ. У статті в дискусійній формі обґрунтована необхідність «розширеного» розуміння поняття праця за рахунок включення цілеспрямованого потенціалу людини, а й підсвідомого, а також включення у процес праці процес самопізнання, самоосвіти, самореалізації тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: праця, цілеспрямованість, підсвідомість, творчість, інформація, продуктивна та непродуктивна праця.

АННОТАЦИЯ. В статье в дискуссионной форме обосновывается необходимость «расширенного» понимания понятия «труд» за счет включения не только целенаправленного потенциала человека, но и подсознательного, а также включения в процесс труда процесс самопознания, самообразования, самореализации и т. д.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: труд, целесообразность, подсознание, творчество, информация, производительный и репродуктивный труд.

ANNOTATION. In this paper the necessity of «labor» concept extended understanding is grounded in the form of discussion. The concept is extended because of the inclusion not only purposeful man potential but also subconscious one and the inclusion the process of self-knowledge, self-education, self-realization etc. in labor process.

KEY WORDS: labor, expediency, subconsciousness, art, information, productive and reproductive labor.

Вступ. Як і в будь якій науці, в економічних науках визначення будь-якої категорії буде неповним і неточним, оскільки людина — це система, що динамічно розвивається і в будь-яку свою миттєвість має параметр Абсолюту в часі та просторі, а визначення категорії віддзеркалює статичний стан і лише відносно та в якомусь вузькому спектрі чи вимірі. До того ж, результати наукових досліджень в економіці змінюють світогляд людей, а також здатні змінювати пріоритети та «правила гри» в суспільстві і тим самим безпосередньо визначати ієрархічну будову суспільства, що практично не залишає місця для байдужості.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності «розширеного» розуміння людської праці, яке адекватніше віддзеркалює соціально-економічні реалії ХХІ ст.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам праці присвячено багато досліджень не тільки вчених-економістів, а й взагалі таких мислителів, як: Сократ, Аристотель, І. Кант, А. Сміт, Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Енгельс, С. Струмлін, Л. Мізес, Я. Певзнер, В. Кудров, В. Марцинкевич, С. Мочерний, Л. Абалкін, В. Геєць, О. Грішнова, І. Буян, Е. Лібанова, В. Базилевич, оскільки праця людини, її діяльність безпосереднім чином входить у поняття людини. Проблеми праці, її продуктивності та ефективності, а також негативних її наслідків у вигляді глобальних проблем розглядаються практично в кожній роботі.

Разом з тим, поняття «людини», її призначення, а також сенс її життя та діяльності є відкритим і з розвитком людини йде постійно «розширювальне» уточнення цього поняття і, відповідно, такої визначальної її частини, як діяльність і праця.

Виклад основного матеріалу. Складність розуміння поняття «людина» і, відповідно, поняття «праця» зумовлена також і тим, що в людину «входить» минулий час у вигляді всього акумульованого природного потенціалу взагалі і в неповторному індивідуально-генетичному сегменті зокрема, а також напрацьованого людьми багатства. Людину живить не стільки минуле, скільки майбутнє у вигляді мрій, надій, сподівань, фантазій. Майбутнє є незрівнянно більшою опорою людського розвитку, ніж минуле, яке, власне, й тримає людину в цьому світі. Зрозуміло, протиставлення майбутнього і минулого як для окремої людини, так і для всього людства в даному випадку недоречні. Праця людини полягає у миттєвому індивідуально-неповторному синтезі всього минулого і майбутнього часу включно з суто природним багатством, який не обмежується планетою Земля.

Нині з'являються нові підручники, на що звернув увагу В. Базилевич, у яких дійсно поставлена задача кардинально змінити дослідницькі пріоритети, готувати фахівців нового покоління, розробляти фундаментальні проблеми економічної теорії та принципово нові підручники [1, с. 12]. Нова логіка викладання матеріалу повинна включати і всі нез'ясовані проблеми, а також залишати «вільне місце» для нових знань. Але світоглядні процеси є дуже інерційними. Так, наприклад, В. Базилевич при розгляді основних етапів розвитку економічної теорії як науки під назвою «Марксизм, або політична економія праці» [1, с. 25] допускає неточність у самій назві, оскільки праця людини взагалі і в фізіологічному плані зокрема, як це зробив К. Маркс, не є тотожними поняттями. До того ж, К. Маркс і Ф. Енгельс творили (на їх погляд) політичну економію пролетаріату, а не праці, оскільки духовне виробництво, мислення, творча діяльність — не лише теж праця, а, в точному розумінні цього слова, тільки і є праця.

В. Базилевич пише, що К. Маркс і Ф. Енгельс досліджували систему законів капіталістичного суспільства з позиції робітничого класу. Але ж позиція робітничого класу і науковий аналіз — різні речі. Звідси їхні концепції додаткової вартості, які ґрунтуються на помилковому розумінні продуктивної та непродуктивної праці, теж «не знайшли практичного підтвердження» і їх теж треба піддавати справедливій науковій критиці, оскільки вони помилкові. Було вже таке в колишньому СРСР, коли і кібернетика, і генетика, й інші науки розглядалися з позицій марксистської матеріалістичної діалектики та інтересів робітничого класу. Зрозуміло, що в створенні такого середовища була зацікавлена певна

когорта «науковців». Цей період комуно-більшовицького мракобісся в природничих науках минув ще в колишньому СРСР, хоча завдав багато шкоди розвитку науки, вченим і взагалі соціально-економічному розвитку і вже практично не згадується. Але рудименти цього явища в суспільно-економічних науках ще мають місце, що багато в чому і детермінує складність становлення самостійної та незалежної України.

Н. Рябцева в підручнику «Економічна теорія» під працею розуміє свідому, доцільну діяльність людини, яка спрямована на природну речовину, сили природи або продукт виробництва з метою пристосування до своїх потреб [2, с. 38]. У даному випадку, Н. Рябцева абстрагувалася від збиральництва як праці, де людина природні багатства не пристосовує для своїх потреб, а безпосередньо споживає їх. Автор вважає, що лише процес взаємодії людини і природи є працею. А чи можна вважати, що Д. Менделєєв працював уві сні, коли йому наснилась його таблиця будови хімічних елементів? А І. Ньютон відпочивав чи працював, коли його «знайшло» відоме яблуко? А як щодо Архімеда з його легендарним: «Еврика!»?

У пропонованому визначенні праці повністю відсутні інтелектуальна та духовна складові з роботою голови. В даному випадку спостерігається «зацикленість» на марксистській парадигмі аналізу праці. Людство переходить до інформаційного суспільства. Комп'ютери обробляють інформаційні потоки. Творча діяльність виходить далеко за межі спрощеного ставлення до людини та її природи, оскільки вона охоплює не стільки свідомий потенціал, скільки підсвідомий, а також весь людський інтегральний потенціал. Відповідно до такої парадигми і в предметах праці, і в засобах праці, і в результатах праці повністю відсутнє таке поняття, як інформація. В засобах праці повторюється Марксова їх класифікація як кісткової та мускульної систем виробництва з ознаками кожної історичної епохи [2, с. 39].

О. Грішнова вважає: «Праця — це процес взаємодії людини і природи, в якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює, контролює обмін речовин між собою та природою» [3, с. 46—47]. Це визначення праці О. Грішнова фактично повністю запозичила у К. Маркса. Ймовірно, посилання відсутнє внаслідок загальновідомості цього визначення в радянські часи. В наш час такі посилання вже необхідні, оскільки молоде покоління звільняється від наркотичної дії утопічних ідей. У цьому випадку те саме — відсутня інформаційна складова процесу взаємодії людини і природи, відзначена лише речова. Далі автор пропонує «роз-

глядати щонайменше п'ять елементів процесу праці» [3, с. 46]. Але знову інформаційний аспект відсутній. У ширшому розумінні праця, на думку О. Грішнкової, — це свідомо доцільна діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей; першооснова і необхідна умова життя людей і суспільства [3, с. 12]. Автор уточнює: результати творчості вчених, винахідників, підприємців, художників, письменників, артистів становлять у розвинених країнах вагомую частину національного багатства, а їхня частка в національному доході невпинно зростає. Тому ми визнаємо творчість одним із видів праці, який, що правда, має суттєві особливості [3, с. 13—14]. Невже в країнах, що розвиваються, відсутні вчені, письменники, художники та інші творчо працюючі люди?

Матеріальна річ сама по собі має інформаційну складову, а як продукт людської праці ще й не може не мати своєї інтегральної інформаційно-духовної складової. Так, наприклад, археологи визначають час появи або час вироблення тієї чи іншої речі завдяки інформації. Якщо є лише фізичні здібності, то це вже не лише не людина, але й навіть не тварина. Принаймні, навіть будь-яка стадна тварина не може існувати без інформаційної складової. Загальною передумовою праці є, безперечно, природа, яка включає і людину, але без своєї інформаційно-духовної передумови праця також не існує.

Праця є продуктивною (створення чогось нового у вигляді небаченого, нечуваного, небувалого...) і репродуктивною — виробництво аналогів. Такий підхід діаметрально протилежний марксистському, оскільки в цьому випадку художник, який малює картину, — це продуктивна праця, а робітники, які на основі цієї картини роблять копії, — це репродуктивна праця. Творча праця завжди була основною, а зараз її значення ще більше зростає і не стільки за кількісними, скільки за якісними параметрами.

В цьому аспекті методологічний редуccionізм — приведення складної, творчої праці людини до простої її діяльності лише на фізіологічному рівні — є однією з основ тоталітаризму. Редуccionізм проявляється і в такій економічній категорії, як «людський капітал». Зрозуміло, що для певних координат ця категорія підходить, але в цілому такий економічний раціонально-грошовий імперіалізм не відповідає не тільки глибинним соціально-економічним процесам сучасності, а й глибинному поняттю людини. На такому рівні аналізу соціально-економічних процесів і явищ не є правильним і вислів Бенджаміна Франкліна: «час — це гроші». Час — це сфера обмеженого простору життя, а гроші —

це не життя саме по собі, а засіб для чогось іншого. У нього службове призначення. Засобів багато, а життя — одне. Це різнопланові поняття і лише в певних координатах, з дуже багатьма уточненнями та з великою обережністю, може відбуватися така редукція понять — людина і капітал. Синтез категорії «капітал» і того всеосяжного поняття, яким є Людина, може бути лише зовнішнім, частковим, тимчасовим. І в цьому аспекті категорія «людський капітал» теж не є точною, оскільки таке поняття принижує людину як людину. Людина існує мільйони років, а капітал — кілька тисячоліть. А найголовніше те, що людина не має ціни, а капітал — це засіб, який можна виміряти. Людина ж не має такої мірки, оскільки вимірюється Вічністю.

А. Чухно дає таке визначення: «Праця — фізичні та розумові здібності людини, за допомогою яких вона приводить у дію засоби виробництва» [4, с. 9]. Далі автор додає і підприємців. Але, виходячи з такого визначення, в це коло не ввійшла робота в освіті, культурі і багатьох інших видах духовного виробництва, які або практично не використовують уречевлені засоби виробництва, або використання засобів виробництва має зовнішнє, допоміжне значення. А використовують індивідуально неповторні засоби у вигляді фантазії, інтуїції, відчуттів, а також свої розумові засоби, які, як відомо, є «найбільш тонкими і точними інструментами пізнання».

Коли А. Гриценко і В. Броницька констатують: «Категорія духовного виробництва останнім часом випала з кола активно-досліджуваних проблем. Це є результатом даремного заперечення, яке зазвичай супроводжує різного роду революційні перетворення, огульної, ненаукової критики минулого, панування поверхневих поглядів, що відбивають функціональні зв'язки, і небажання заглибитись в сутність проблем» [5, с. 114], то з першого речення виникає питання: «Які хронологічні рамки мають на увазі автори?» З подальшого змісту можна зробити висновок, що маються на увазі вже роки незалежної України і, можливо, останні 2—3 роки «перебудови». Така констатація, м'яко кажучи, є навмисною неправдою. Невже в часи колишнього СРСР А. Гриценко дозволяв собі публічно заперечувати погляди К. Маркса про невиробничий характер праці в науці або доводив, що наука є головною продуктивною силою і тим самим підривав теоретичні підвалини К. Маркса в тому плані, що керівною силою є інтелігенція, а не робітничий клас? Можливо, в ті часи були чесні і принципові члени КПРС, які правдами і не правдами намагалися своїх дітей направити в робітничий клас або в селянство, як вони це декларували з усіх трибун для інших?

Можливо, мається на увазі редакційна колегія ВАКівського «Вісника Черкаського національного університету» серії «Економічні науки», яка дотримується чітких марксистських позицій і де існує спеціальна рубрика «Невиробнича сфера» зі статтями про освіту (Вип. 177 за 2010 рік). Цікаво, де вони беруть статистичні дані, оскільки вже, принаймні з 1990 року, у вітчизняних статистичних збірниках відсутня рубрика «Невиробнича сфера». Західні науковці давно позбавилися від примітивного розуміння праці та виробництва. Якщо це є авторською позицією, то автор повинен надати свою парадигму аналізу макроекономічних показників.

П. Єщенко і Ю. Палкін у навчальному посібнику «Сучасна економіка» пишуть: «Робоча сила — це сукупність фізичних і розумових здібностей людини, що визначають її здатність до праці» [6, с. 5]. У цьому визначенні духовні здібності відсутні. А в предметі праці автори не включили інформацію [6, с. 5]. Виникає питання: «Як можна створювати сучасну економіку без включення в процес праці та виробництва, по можливості, всіх інтегральних, у першу чергу духовних, здібностей людини?» «А також: «Як можна в умовах становлення інформаційного суспільства не брати до уваги факт того, що виробництво, обробка, обмін та споживання інформації є основою сучасної або нової економіки?»».

Таким чином, практично в усіх навчальних посібниках чи підручниках вітчизняних авторів з економічної теорії чи політекономії категоріальний апарат в аналізі праці потребує уточнення чи заміни, а отже, не було не тільки огульної, ненаукової критики, а й навіть необхідної для науки критики. Відсутня вона і зараз. Парадигмальні підходи до категорії праці є свідченням цього факту. Можливо, А. Гриценко і В. Броницька можуть навести приклади відкритих дискусій у журналах про причини розвалу СРСР або ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса як теоретичні джерела тоталітаризму комуністичного зразка? Науковий підхід унеможливив би огульність. Можливо, огульною критикою зловживав Л. Кравчук або Л. Кучма, який часто говорив про невиробничу сферу і ніхто з його радників не допоміг йому вчасно розібратись у цих простих питаннях? Якщо В. Ющенко, то коли і в чому? Можливо, В. Янукович у своїй докторській дисертації? Всі вони були членами КПРС. Жодних ідеологічних розходжень з «курсом партії» у них не було. Теж саме стосується і інших високо посадовців. Справа у саморефлексії. Стосовно духовного виробництва в його класичному вигляді, то, навпаки, ця тематика стала на-

віть модною. Достатньо співставити, наприклад, кількість захищених дисертацій по цій тематиці в «останній час» і до нього. Але це вже є свідченням необхідності нових парадигмальних підходів.

Процес праці умовно можна поділити на три великі сфери.

Перша: процес взаємодії людини і природи або «людина обробляє природу». Відносним кінцевим результатом цієї системи виробництва є весь обсяг матеріально-речових благ, а також весь сектор продукуюваної для цього інформації — це промисловість, сільське господарство тощо.

Друга: «людина обробляє людину». До цієї сфери виробництва відносять культуру, релігію, виховання, освіту, охорону здоров'я тощо, а також весь сектор продукуюваної для цього інформації.

У С. Мочерного та М. Довбенко таке визначення праці: «Праця — свідома, доцільна діяльність людини, у процесі якої вони видозмінюють зовнішню природу, опосередковують, регулюють і контролюють обмін речовин між собою і водночас змінюють власну природу» [7, с. 30]. В це визначення не входить система освіти, охорони здоров'я тощо, а зміна власної природи відбувається без самопізнання, самовдосконалення, самореалізації.

Третя: особливу складність дає аналіз малорозробленої діяльності, яка пов'язана з самоосвітою, самовдосконаленням, самопізнанням, самоаналізом, самореалізацією, самоствердженням тощо. Основними своїми аспектами ця діяльність не тільки не підпорядковується, а навіть не охоплена ринковими, товарно-грошовими відносинами і в цьому плані деякими своїми моментами вона зовнішньо нагадує натуральне виробництво. Але лише на найбільш глибокому, особистісно-індивідуальному рівні вся система виробництва набуває свого реального сенсу. Лише на особистісному рівні відбувається складний процес новоутворень в науці, техніці, організації, управлінні тощо, без яких розвиток неможливий.

Всі ці три сфери виробництва перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Кінцевим результатом суспільного виробництва завжди була і є людина.

І в цьому аспекті не можна погодитись з визначенням Г. Башняніна: «Людська діяльність, спрямована на створення матеріальних благ (засобів виробництва), — це й є виробництво» [8, с. 33], оскільки в цьому визначенні повністю відсутнє духовне виробництво, а також особистісно-індивідуальний рівень людської діяльності. Такі підходи до категорій «праця», «виробництво» характерні для більшості підручників і навчальних посібників.

Висновок. Вся діяльність людини, як і її інтегральні здібності, потреби та інтереси, має свій економічний аспект. На такому рівні цілі, засоби й результати становлять єдине ціле, а також як окрема людина, так і все людство разом із природною основою виступають у вигляді певної цілісності.

Література

1. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — 631 с.
2. *Рябцева Н.* Суспільне виробництво: зміст і основні економічні проблеми / Н. Рябцева // Економічна теорія: підручник / за ред. В. М. Тарасевича. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 784 с.
3. *Грішнова О. А.* Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / Грішнова О. А. — К.: Знання, 2006. — 559 с.
4. *Чухно А. А.* Основи економічної теорії: підручник / за ред. академіка НАН України А. А. Чухна. — К.: Вища шк., 2001. — 578 с.
5. *Гриценко А. А.* Духовне виробництво як основа формування економіки знань / А. А. Гриценко, В. В. Броницька // Економічна теорія. — 2010. — №1. — С. 114—116.
6. *Єщенко П. С.* Сучасна економіка: навч. посіб. / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. — К.: Вища шк., 2005. — 327 с.
7. *Мочерний С. В.* Економічна теорія: підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 856 с.
8. *Башнянін Г. І.* Політична економія. Ч. І. Загальна економічна теорія. Ч. 2. Основи економічної теорії. / Г. І. Башнянін, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. — К.: Ніка-Центр, 2000. — С. 527.

Статтю подано до редакції 13.06.2012 р.

УДК 65.015

О. В. Захарова, д-р екон. наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту і господарського права
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ РУХУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ. Систематизовано основні показники руху персоналу підприємства. Визначено критерії та особливості оцінки кожного з показників руху персоналу. Доповнено склад показників руху персоналу спеціальними показниками оцінки руху перспективних працівників.